

Қ.Е. Молдабаева
Абай атындағы ҚазҰПУ
PhD, аға оқытушы
Алматы, Қазақстан

ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ТІЛ: ЖЕЛІЛІК КОММУНИКАЦИЯНЫҢ ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫНА ӘСЕРІ

Аңдатпа

Қазіргі таңда орын алып жатқан жаһандану үдерісі халықаралық коммуникацияның кеңеюіне әкеліп, әртүрлі мәдениеттер мен тілдердің өзара байланысын күшейтті, нәтижесінде қазақ тіліне шеттілдік кірме сөздер еніп, тілдік қорды жаңа сөздермен молайтып, қазақ тілінің өрісін кеңейтіп қана қойған жоқ сонымен қатар, дәстүрлі жазба нормалардың бұзылуына, көптілділіктің әсерінен қазақ тіліндегі сөйлем құрылымының өзгеруіне, орфографиялық және пунктуациялық нормалардың сақталмауына алып келді. Мақаланың мақсаты – әлеуметтік желілердің тілге әсерін талдау, атап айтқанда желі қолданушылардың тілінің лексикалық, семантикалық, морфологиялық, фонетикалық құрамының желі қолдану барысындағы трансформациясын анықтау. Зерттеудің теориялық негіздерін анықтауда анализ, синтез әдістерін қолдану, әлеуметтік желінің тілдің дамуына әсерін әртүрлі мәдени және тілдік контекстерде салыстыру үшін эмпирикалық зерттеу әдісі – салыстырмалы талдау қолдану, желі мәдениетінен шыққан терминдер, мемдер мен аббревиатуралар сияқты жаңа тілдік формаларды зерттеу үшін корпустық талдау жасай отырып, әлеуметтік желілердің тілге әсерін анықтау мақаланың міндеті болып табылады. Жүргізілген зерттеулердің негізінде интернет-коммуникациясында дәстүрлі жазба тіл мен ауызекі сөйлеу нормаларының араласуы нәтижесінде жаңа гибриді тілдік стиль қалыптасқаны анықталды.

Кілт сөздер: *жаһандану, желілік коммуникация, тілдік норма, неологизм, сленг.*

Молдабаева К.Е.
КазНПУ им.Абая
PhD, ст.преподаватель
Алматы, Казахстан

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ЯЗЫК: ВЛИЯНИЕ СЕТЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ НА ЛЕКСИЧЕСКУЮ СТРУКТУРУ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В условиях глобализации значительно расширяются масштабы международной коммуникации, усиливается межкультурное взаимодействие и возрастает роль цифровых технологий в языковом пространстве. Эти процессы оказывают влияние на функционирование национальных языков, включая казахский язык, способствуя его активному лексическому обогащению за счёт иноязычных заимствований, трансформации традиционных языковых норм. В частности, под воздействием интернет-коммуникаций наблюдаются изменения в орфографических и пунктуационных правилах, синтаксической структуре предложений, также усиливается влияние многоязычной среды. Цель данной статьи — комплексное изучение влияния социальных сетей на современный казахский язык, выявление языковых трансформаций, происходящих в его лексическом, семантическом, морфологическом аспектах. Методологическая база исследования включает методы анализа, синтеза для определения теоретических основ, сравнительный

анализ для изучения специфики языкового развития в условиях межкультурного взаимодействия, а также элементы корпусного анализа для фиксации, интерпретации новых языковых форм, таких как неологизмы, интернет-мемы, аббревиатуры и графические символы. Полученные результаты подтверждают формирование гибридного, адаптивного стиля интернет-коммуникации, сочетающего черты устной и письменной речи, отличающегося высокой степенью креативности, экспрессивности, стилистической вариативности и визуальной насыщенности.

Ключевые слова: глобализация, интернет-коммуникация, языковая норма, неологизм, сленг.

K.E. Moldabayeva
Abai Kazakh National Pedagogical University
PhD, senior lecturer
Almaty, Kazakhstan

ENHANCING CULTURAL AWARENESS OF FOREIGN LANGUAGE LEARNERS THROUGH THE USE OF MULTIMEDIA RESOURCES

Abstract

Today the globalization process has contributed to the international communication expansion and the strengthening of interactions between different cultures, languages. Hence, the Kazakh language has been enriched with foreign borrowings, expanding its lexical repertoire and scope usage. However, these changes have led to traditional linguistic norms' shifts, including spelling and punctuation rules' violations, sentence structure's alterations, and the influence of multilingualism. This article aims to examine the social networks' impact on the Kazakh language and to identify linguistic transformations in its lexical, semantic, and morphological composition under the Internet communication's influence. For goal achievement, the study employs analysis, synthesis to establish its theoretical foundations, comparative analysis to explore the social networks' influence on language development across different cultural, linguistic contexts, corpus analysis to identify emerging linguistic forms like memes, abbreviations. As a result, a new hybrid linguistic style has emerged in Internet communication, blending traditional written and spoken language's elements.

Keywords: globalization, Internet communication, language norms, neologism, slang.

Kіріспе

XXI ғасыр қарқынды технологиялық революцияның куәсі болуда, сандық трансформация өмірдің барлық салаларын, соның ішінде коммуникация, білім беру және мәдениет салаларын қамтып, тілдің қолданылуы оның құрылымдық ерекшеліктеріне айтарлықтай өзгерістер енгізуде. Интернет, мобильді құрылғылар, әлеуметтік желілердің кең таралуы тілдік мәдениетке тікелей әсер етіп, тілдік дағдыларды үйренуді, қабылдау үдерісін түбегейлі өзгертуге себеп болып, бұрын-соңды болмаған байланыс пен жедел ақпарат алмасу дәуірін қалыптастырды (Sinoj Antony, 2023, 358-373 б).

Жаһандану үдерісі халықаралық коммуникацияның кеңеюіне әкеліп, әртүрлі мәдениеттер мен тілдердің өзара байланысын күшейтті. Бұл үдеріс қазақ тілінде шетелдік терминдер, сөз тіркестерінің пайда болып, қолданысқа енуіне әсер етті, себебі қазақ тілінің қолданушылары жаһандық ақпараттық кеңістікте өзара қарым-қатынас жасауда басқа тілдер, әсіресе орыс, ағылшын тілдерімен қарым-қатынас жасау арқылы тілдік өзгерістерге ұшырауда. Интернет ресурстарынан алынған неологизмдер, қысқартулар, өзге тілдерден енген сөздер тілдің лексикалық және грамматикалық құрылымына ықпал етуде. Мұндай өзгерістер, бір жағынан, тілдің дамуына жаңа мүмкіндіктер әкелсе, екінші жағынан, оның түрленуіне және тіл тазалығының сақталуына кері әсерін тигізуі мүмкін. Бұл өз кезегінде қазақ тілінің әдеби нормаларын сақтауда қиындықтар туындатуы мүмкін.

Сонымен қатар, технологиялардың, оның ішінде жасанды интеллекттің білім саласында, оның ішінде тілдерді үйретуде қолданыс аясының өсуі, оның тілдер, білім беру

саласындағы ықпалын зерттеу қажеттілігін туындатады, себебі, техникалық прогрестің әсерінен тілде болып жатқан өзгерістердің бәрі оңды бола бермейді және желілердің тілге әсер ету мәселесі – «тіл және компьютер» деген жалпылама, бұрыннан келе жатқан мәселенің бір қыры болып табылады (Максименко Е.В, 2017, 151 б.).

Сондықтан, сандық технологиялардың тілге әсер етуін зерттеу ұлттық тілдер мен мәдениеттерді сақтау, дамыту үшін, сондай-ақ тіл саясаты мен білім беру жүйесіндегі талаптармен салыстыру үшін маңызды болмақ, сонымен қоса, технологиялардың тілдік үдеріске әсерін зерттеу тек тіл білімін ғана емес, сонымен қатар мәдениет, білім беру және ақпараттық технологиялар саласындағы кешенді көзқарастарды қалыптастыруға ықпал етуі мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Ұсынылған мақаланың мақсаты – түрлі технологиялардың, оның ішінде жасанды интеллект мен әлеуметтік желілердің тілге әсерін талдау болып табылады. Зерттеу барысында жаңа технологиялық әзірлемелердің тілдік тәжірибені қалай өзгертіп, жаһандану мен сандық трансформация жағдайында тілдің лексикалық құрамы, құрылымы мен нормаларының дамуына қалай әсер ететінін қарастыру жоспарлануда. Осы мақсатқа жету барысында бірқатар міндеттер қойылады, атап айтқанда, әлеуметтік желілердің тілдің дамуына әсерін, оның ішінде жаңа сөздік қорды қалыптастыру, терминдер, аббревиатуралар мен мемдерді қолдануды талдау, жасанды интеллекттің тіл эволюциясындағы рөлін бағалау, интернет пен әлеуметтік желілер арқылы күнделікті қарым-қатынасқа байланысты тілдік нормалар мен стильдердің өзгеруін қарастыру көзделеді.

Жалпы тіл өзінің табиғаты бойынша баяу өзгереді болғанымен, сандық технологиялардың қолданысқа енуі бұл үдерісті айтарлықтай жылдамдатты.

Сандық технологиялардың пайда болуы жаһандану үдерісінің орын алуына ықпал еткені анық, Андерсон желінің тілге ықпалы туралы айта келе, ұялы телефондар мен интернеттің сандық байланыстардың негізгі құралдарына айналғанын атай келе, жаһандану тілдік шекараларды бұза отырып, тілдерге өзгеріс енгізіп, тілдер мен қоғамның дамуына әсер етіп, қоғам мен тілде болып жатқан өзгерістердің қарқынын да арттырады деген пікір қалыптастырады (Anderson B., 2017, 151 б.).

Сонымен қатар, әлеуметтік медиа лингвистикалық шығармашылық пен инновацияны дамытуға мүмкіндік береді. Қолданушылар жаңа сөздер мен мемдер жасап, оларды белсенді таратады. Визуалды контент арқылы ойды әсерлі жеткізу күшейіп, онлайн-коммуникация маңызды ақпарат жеткізу құралына айналды. (Копыл В. И., 2015, 48 б.).

Сандық технологияның тілге әсері жөніндегі алғашқы ғылыми зерттеулер 1980 жылдары пайда болды. Мысалы, Наоми С. Барон (1984) компьютерлік коммуникацияның тілдік өзгерістерге ықпалын зерттесе (Oliinyk L., Romaniuk N., Kuznetsova H., 2022, 41 б.), Д. Кристал (2006) желідегі тілдік ерекшеліктерді, соның ішінде қысқартулар, эмотикондар, гиперсілтемелер сияқты жаңа тілдік элементтерді талдаған. Ол сандық коммуникацияның тіл дамуына, әлеуметтік мінез-құлыққа және желілік қауымдастықтарға әсерін де атап өткен (Crystal D., 2006.).

Желідегі көптілділік мәселесі Б. Данет, С.К. Херринг (2007), Х. Келли-Холмс (2019), Г.Р. Кресс пен Ван Лиувен (2001) еңбектерінде қарастырылса, тілге ықпал етуі К. Терлоу, К. Мрочек (2011), Н. Эмине (2022), Н.С. Барон (2008) зерттеулерінде сипатталған. Жасанды интеллект мәселесі А. Калбертсон (2018), Брауэр Р.Дж. және т.б. (2021) еңбектерінде қаралса, мемдердің тілі А. Тринг, П. Боршберг, С. Гудмундссон (2020), Ю. Петрова (2021) еңбектерінде талданған. Сонымен қатар, бұл мәселеге қатысты отандық зерттеушілердің де еңбектері бар.

Ақпараттық жаһандану дәуірінде ағылшын тілінің ықпалы тек ақпараттық технологиялар саласында ғана емес, сонымен қоса, ғылым, білім, экономика, бизнес медиа және әлеумет сияқты салаларда да айқын көрініс табуда, себебі бұл үдеріс әлем халықтарының тілдік мәдениетіне, сөздік қорына әсер етіп, ағылшын тілінен енген жаңа

терминдер мен неологизмдердің әлем халықтарының ұлттық тілдердеріндегі қолданысын арттыруда (Crystal D., 2006.). Кірме сөздер, ауызша және жазбаша тілдің прагматилистикалық құралдары фонетикалық, морфологиялық, лексика-фразеологиялық, синтаксистік және графикалық жолдармен іске аса отырып, жаңа сөздерді енгізу, тарату және қолдану арқылы өзара байланыс орнатады, ал бүкіл интернет қауымдастығы оларды кеңінен қолдану арқылы тілдік нормалардың өзгеруіне және жаһандық тілге көшуге ықпал етуі ықтимал (Максименко Е.В., 2017, 151 б.).

Жалпы, заманауи технологияларға негізделген жаһандық тілге көшу – күрделі әрі көпқырлы үдеріс. Зерттеушілердің пікірінше бұл құбылыс жаһандану және лингвистикалық гомогенизация, тілдік оқытудағы цифрлық құралдардың рөлі, тілдік қарапайымдандыру және стереотипизация, жаңа тілдік формалардың пайда болуы, технологиялық қоғамдағы тіл мәдениеті сияқты маңызды аспектілерді қамтиды.

Себебі, біріншіден, сандық технологиялар ағылшын тілін халықаралық байланыс тілі ретінде нығайта түсті және онлайн платформалар, әлеуметтік желілер мен жасанды интеллект негізіндегі аударма жүйелері ағылшын тілін білуді артықшылыққа айналдырды, ал ол өз кезегінде кейбір жергілікті тілдердің шеттетілуіне және тілдік әртүрліліктің қысқаруына әкелуі мүмкін. Екіншіден, Duolingo, Google translate, Babbel, Yandex, Rosetta Stone сияқты қолданбалар, сондай-ақ ЖИ-мен жұмыс істейтін чат-боттар мен аударма жүйелері тіл үйренуді қолжетімді етті. Бұл тілдерді үйренуге деген қызығушылықты арттырғанымен, тілдің мәдени және идиоматикалық ерекшеліктері кейде ескерусіз қалуына алып келеді, сонымен қоса, ЖИ жүйелері мен онлайн аударма құралдары мәтіндерді өңдеуде жеңілдетілген тілдік үлгілерді пайдаланады, бұл тілдердің семантикалық, стилистикалық тұрғыдан бұрмалануына, тілдік нормадан ауытқып, трансформацияға ұшырауына алып келуі мүмкін (Sinoj Antony , Ishfaq Ahmad Trambo, 2023, 358 б.).

Ұсынылған зерттеуде жаһандану дәуіріндегі тілдік трансформациялар әлеуметтік желілердің тілге әсері, тілдік нормалар мен стильдердегі өзгерістер және жаңа технологияны қолданудың артықшылықтары мен кемшіліктері сияқты үш аспектіде қарастырылады.

Әлеуметтік желілердің тілге әсерін, жаңа сөздік қордың қалыптасуын талдау үшін корпустық талдау әдісі – интернет кеңістігіндегі мәтіндік материалдар, әлеуметтік желілердегі жазбаларды, чат, форумдар мен блогтарды талдау арқылы жаңа сөздердің, қысқартулардың, эмодзилердің, машиналық аударманың әсерінен өзгертілген құрылымдардың қалыптасуын зерделуде қарастырылса, тілдік құбылыстардың теориялық негіздерін анықтап, олардың даму заңдылықтарын шешуге теориялық шолу әдісі – жасанды интеллект, машиналық аударма және әлеуметтік құралдардың тілге әсерін зерттеген бұрынғы ғылыми еңбектерді, мақалаларды, лингвистикалық және технологиялық зерттеулерді қолдану арқылы іске асырылады. Instagram, Facebook сияқты жаһандық платформалардың тіл нормаларының таралуына әсері сияқты мәселелер салыстырмалы талдау, дескриптивтік (сипаттамалық), корпустық талдау әдістерінің негізінде жүзеге асырылады.

Нәтижелер және талқылау

Кез келген тіл – көптеген компоненттерден тұратын күрделі жүйе. Тіл әлеммен, қоғаммен тығыз байланысты болғандықтан, табиғаты тұрақты емес, үнемі өзгеріс үстінде бола отырып, тілдік трансформациялар замануи шындық нәтижесінде іске асады. Осы өзгерістердің ең айқын көрініс табатын лексикалық категорияларының бірі-неологизмдер. Қазақ тілінде ақпарттық жаһандану үдерісінің негізінде пайда болып жатқан неологизмдердің басым бөлігі ағылшын тілінен еніп жатқан сөздер. Шетелдік неологизмдерді Э.Д.Сүлейменова келесідей сипаттайды «Шеттілдік сөздер – тілдің лексикалық жүйесінің ерекше саласын құрайтын, тілдің семантикалық, грамматикалық, фонетикалық, орфографиялық ерекшеліктері сақталған, өздерінің «шетелдік» бейнесін сақтаған, сондықтан да сол тілді пайдаланушыларға «шетелдік қасиеті» көрініп тұратын, тілдік санасында «бөтен» сөздер ретінде қабылданатын сөздер» (Сүлейменова Э.Д.,

Авакова Р.А., Мәдиева Г.Б. 2020, 112 б.) сондықтан кірме сөздер бастапқы кезде тілдік жүйеге толық сіңіспей, басқа тілдік элемент ретінде қабылданады. Уақыт өте келе, олар белгілі бір фонетикалық, морфологиялық және семантикалық өзгерістерге ұшырап, қабылдау тілдің нормаларына бейімделуі мүмкін. Ақпараттық жаһандану үдерісінде мұндай шеттілдік неологизмдердің қолданыс аясының кеңеюі қоғам өмірімен тығыз байланысты болады.

Қазақ тіліне ағылшын тілінен енген неологизмдер тілдің лексикалық, морфологиялық, фонетикалық және семантикалық жүйесіне әсер етеді. Лексикалық тұрғыдан алғанда, ағылшын тілінен енген неологизмдер жаңа ұғымдарды білдіріп, реципиент тілдің өрісін кеңейтеді. Бұл сөздерді семантикалық, морфологиялық және фонетикалық тұрғыдан бейімделген немесе бейімделмеген сөздер деп тарқатса болады, сонымен қатар, сленгтер, эмодзилер, хэштегтер де замануи желі мәдениетінің бір бөлігі ретінде қарастырылады.

Неологизмдер кейде семантикалық тұрғыдан өзгеріске ұшырып жаңа мағынаға ие болады немесе бастапқы мағынасынан өзгеше қолданылады. Семантикалық өзгеріске ұшырамаған неологизмдер мысалына *стартап*, *маркетинг*, *блог* сөздерін жатқызуға болады, себебі бұл сөздер өздерінің ағылшын тіліндегі мағынасын сақтаған, мысалы: *Marketing* (маркетинг) – нарықты зерттеу, тауарларды сату стратегиясы, *Startup* (стартап) – инновациялық бизнес жобасы, *Blog* (блог) – интернетте жеке немесе кәсіптік мазмұндағы жазба.

Кейбір неологизмдерді қазақ тілінде қолданылғанда семантикалық тұрғыдан өзгеріске ұшырайды. Мысалы: *Challenge* (челлендж) – ағылшын тілінде «шақыру», «сынақ» деген мағынада қолданылса, қазақ тілінде көбінесе «интернеттегі флешмобтық ойын» деген мағынада орнықты. *Like* (лайк) – ағылшын тілінде «ұнату» деген жалпы мағынасы бар, ал қазақ тек әле тілінде әлеуметтік желідегі «жүрекше» немесе «бас бармақ» белгісі ретінде қалыптасты.

Олар морфологиялық бейімделудің әртүрлі деңгейлерінен өтеді, оларды түбірін сақтап, өзгеріссіз қолданылатын сөздер, қазақ тілінің жалғауларына байланысты икемделетін сөздер, туынды сөздер деп тармақтауға болады.

Кейбір сөздер ешқандай морфологиялық өзгеріске ұшырамай, сол күйінде қолданылады, мысалы: *IT*, *стартап*, *блог*, *тренд*, *маркетинг*, *чат*.

Кейбірі қазақ тілінің септік, көптік, тәуелдік, жіктік жалғауларын қабылдап, сөйлем ішінде табиғи түрде қолданылады, мысалы: *Блог + тар* → *блогтар* (көптік жалғау), *Стартап + тың* → *стартаптың* (ілік септік), *Чат + қа* → *чатқа* (барыс септік).

Сонымен қоса, неологизмдердің негізінде жаңа сөздер пайда болады, мысалы: *Лайк* → *лайкта* (етістік: «лайктадым» – «ұнату белгісін басу»), *Хейт* → *хейтер* (адамға қатысты қолданылады «хейтерлер» – жек көретіндер).

Неологизмдердің фонетикалық бейімделуге ұшырауы мүмкін, немесе өзгеріссіз қалуы мүмкін. Өзгеріссіз қолданылатын неологизмдердің қазақ тілінде ағылшын тілінің фонетикалық ерекшеліктері сақталып айтылады, мысалы: *startup*, *trend*, *chat*, *like*, кейбірі қазақ тілінің дыбысталу заңдарына икемделіп айтылады, мысалы: *hacker* → *хакер*, *blogger* → *блогер*, *like* → *лайк*

Сленгтік және жастар қолданысындағы сөздер. Көбіне интернет пен әлеуметтік желі әсерінен тараған неологизмдер. Мысалы: *Hype* (хайп) – уақытша танымалдық, шу, *Crush* (краш) – жасырын ұнататын адам, *Flex* (флекс) – өзін көрсету, мақтану.

Графикалық белгілерді, эмодзи, смайликтар қолдану заманауи желілік коммуникацияданың бір бөлігі, олар эмоцияларды, көңіл-күйді дәлірек жеткізуге мүмкіндік береді.

Шет тілінен енген сөздер жүйесі негізінен IT, бизнес, маркетинг медиа және әлеуметтік желі салаларында кең ауқымда қолданыс табады, кейбіреулері сол қалпында енсе, кейбірі қазақ тілінің заңдылықтарына сәйкес өзгерістерге ұшырайды (Смағұлова Г.Н., Айтжанова Г.Д., 2022, 213 б.).

Шеттілдік неологизмдер қоғам өмірінің барлық саласына еніп, тілдік нормаларға бейімделіп кеткендіктен олардың саны өте көп және қолданыс аясына байланысты бірнеше тақырыптық топтастыруларға бөліп қарастыруға болады.

Л.П. Сонның пайымдауынша тілдегі шеттілдік кірме сөздердің 45,30% интернет және технология саласындағы сөздер (Сон.Л.П., 2013, 256.). Мысалы, IT саласындағы *сторипойнт* (ағылш. *story point* — сюжет нүктесі), *спринт* (ағылш. *sprint* — қысқа қашықтыққа), *скрам* (ағылш. *scrum* — төбелес, текетірес), *ретроспектива* (ағылш. *retrospect* — өткенге көз салу) сөздері өз түбірлерін сақтап, тілге өзгеріссіз еңсе, (*server* — серверлік, *тимлид* (ағылш. *team lead* — топ жетекшісі), *фронтэнд* (ағылш. *front-end* — сыртқы интерфейс), *бэкэнд* (ағылш. *back-end* — серверлік жақ), *юзер стори* (ағылш. *user story* — қолданушы тарихы) сияқты сөздер қазақ тіліне семантикалық тұрғыдан бейімделген.

Білім-ғылым саласында кездесетін көптеген кірме сөздерде түп нұсқасын сақтай отырып, қолданысқа еніп, тілімізге сіңіп кетті. *Workshop* (мастер класс,), *webinar* (вебинар), *mentor* (тәлімгер), *online course* (оонлайн курс), *script* (жазба, сценарий) және тағы да басқа сөздер тілімізде өзгеріссіз қолданылса, *content* (мазмұн), *feedback* (кері байланыс) сияқты сөздердің баламалары бар.

Экономика саласындағы көптеген неологизмдер өздерінің түбірлерін сақтай отырып, тілге енгенімен, тілімізде баламалары кездеседі, көптеген неологизмдерді игерілмеген шеттілдік сөздер қатарына қосуға болады, себебі олар енген тілінің ықпалына көнбей, өздерінің алғашқы қалпын сақтайды. Мысалы: *франчайзинг*, *секьюрити*, *стартап*, *ресепшин*, *рауфандинг*, *миссия*, *факторинг*, *дефолт*, *инвестор*, *лизинг*, *маркетинг*, *тренд*, *монетизация*, *брендинг* тағы басқалары.

Сонымен қоса, заң саласындағы *импичмент*, *дискриминация*, *легализация*, *мониторинг*, *аутсорсинг* сияқты морфологиялық өзгерістірге ұшырамаған сөздер тілімізде көптеп кездеседі.

Жаһандану үдерісі негізінде әлеуметтік желіде қолданыста жүрген кірме сөздерді халықаралық сөздер қатарына жатқызуға болады, себебі бұл сөздер дүниежүзілік желі қолданушыларына ортақ, мысалы, *блог*, *селфи*, *чат*, *фейк*, *лайк*, *репост*, *тренд*, *мем*, *хештег*, *влог*, *инфлюенсер*, *бұллинг*, *флешмоб*.

Жаһанданудың, ақпараттық технологиялардың тілге әсерінің келесі көрінісі — жазбаша коммуникация барысында тілдік нормалардың өзгеруі. Себебі, қазіргі қазақ тілінде тілдің жаңа формасы — жазбаша ауызекі сөйлеу — пайда болды, себебі, желі қолданушылары әлеуметтік желілер арқылы жазбаша түрде қарым-қатынас жасағанымен, жазба мәтінде ауызекі тіл нормаларын қолданады (Салқынбай А.Б., Сарсенбай Ж.А., 2023, 213 б.). Мысалы, желі қолданушылары инверсиялар мен ықшам сөйлем үлгілерін, сленгтер қолдану, тілдің орфографиялық нормаларын сақтамау, мәтіннің спонтанды тұрақты түрде құрылуы сияқты ауызша тілдің белгілерін қолдана отырып жазбаша коммуникацияға түседі.

Жазбаша коммуникация мен ауызекі сөйлеудің бастапқы айырмашылықтарына ықшамдылық пен мәтіннің қысқалығы, графикалық белгілерді пайдалану, орфографиялық және пунктуациялық еркіндік, қазақ, ағылшын, орыс тілдерінің араласуы, сленг пен интернет-жаргондарды пайдалануды жатқызуға болады (Виноградова Т.Ю., 2009, 63 б.).

Желідегі тілдің қолданысын бақылау нәтижесінде ықшамдалу түрлерін келесідей топтастыруға болады:

Сөйлемдерді қысқарту (сөйлемнің кейбір мүшелерін түсіру), мысалы, «*Мен қазір келе жатырмын*» - «*Келе жатырмын*» / «*Келем*».

Сөйлем мүшелерін қысқарту, мысалы, «*Саған рақмет айтамын!*» - «*Рақмет!*» / «*Рахмет!*» Эмоцияларды ықшам белгілермен білдіру, мысалы, «*Бұл жаңалықты естігеніме қатты қуаныштымын!*» - «*Керемет жаңалық! ☺💯*».

Қысқарған сөздер мен аббревиатуралар қолдану, мысалы, «*Қазір онлайнмын, сөйлесе аламыз.*»- «*Он.*» / «*Онлайн.*».

Сандар мен символдарды пайдалану, мысалы, «*Сенімен келісемін.*»- «+1» (*мағынасы – «мен де солай ойлаймын»*).

Графикалық белгілер – идеограммалар желілік мәдениеттің негізгі бір бөлігіне айналды, және олардың саны күн санап артуда, эמודзилердің көмегімен қазірдің өзінде кітаптар мен фильмдердің мазмұнын қайталауға болады. Мәселен, 2013 ж. АҚШ Конгресс кітапханасы өз қорына Герман Мелвиллдің «Моби-Дик» романының эמודзи нұсқасын қосты, сондай ақ, 2017-ші жылғы есеп бойынша эמודзилердің энциклопедиясында 1427 бірлік тіркелген және онлайн сөздік «Emojipedia» қолданысқа енгізілген (Космарская И. В., 2021, 110 б.).

Орфографиялық және пунктуациялық белгілердің сақталмауы желі арқылы жазбаша түрде қарым-қатынасқа түсушілер арасында көптеп кездеседі және олар тіл жүйесінің «көмекші» деңгейлері болып табылады, өйткені олар тілдің өзімен емес, оны кодтаумен, семантикалық тұрғыдан мағыналарды ажыратудың белгіленген ережелерімен байланысты, ең бастысы, бұл деңгейлер ақпаратты жеткізумен байланысты емес (Иванова М.В., Клушина Н.Ю., 2021, 367 б.). Жалпы, орфографиялық және пунктуациялық белгілердің сақталмауы коммуникация барысында фонетикалық немесе орфоэпиялық ерекшеліктерді жеткізу, экспрессивтілікті арттыру, сөздің орфоэпиялық портретін әдейі бұрмалауда жиі кездеседі. Желілік коммуникациядағы орфографиялық және пунктуациялық еркіндік жылдам және ыңғайлы қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік бергенімен, оның ұзақ мерзімді әсері қазақ тілінің грамматикалық нормаларына кері әсер етуі мүмкін.

Орфографиялық және пунктуациялық белгілердің сақталмауының келесі түрлерін ажыратуға болады:

– Бас әріп қолданбау немесе сөзді толық бас әріппен жазу, қазақ әліпбиіне ғана қатысты «к», «ғ», «ң», «і» дыбыстарын дұрыс қолданбау, мысалы, *калайсын? КЕРЕМЕТ КҮН!!! бүгін сабақ болды ма?*

– Тыныс белгілерін қолданбау немесе артық қолдану, мысалы, *Мен келем сен қайдасын, Бұл не???, Қалай???, Өте күшті ҒООО!!!!, не зат.*

– Сөздерді біріктіру немесе бөлек жазу, жазу барысында әріптерді әдейі тастап кету, мысалы, *менкелдім, кележатырм, нестеп?, болдыҒо, не бопты.*

– Сөздерді әдейі өзгертіп жазу (сленг, интернет-жаргон), мысалы, *өлээә, күштіишшшшш, мая, мынау қандай керемет!*

Желілік коммуникацияда көптілділік кең тараған құбылыс, себебі әлеуметтік желіде, чаттарда форумдарда және бейресми хат алмасуларда қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің араласуы жиі кездеседі. Солардың ішінде, тілдік кодтың алмасуы, қазақ тіліндегі сөйлемге орысша немесе ағылшынша сөздерді қосу, орыс немесе ағылшын тіліндегі сөздерді қазақша грамматикалық нормаларға бейімдеу, аббревиатуралар қолдану сияқты мәселелер желі қолданушылардың тілінде молынан кездеседі.

– Қазақ, орыс, ағылшын сөздерін араластырудың мысалдары: *Бүгін жиналыста өте қызық дискуссия болды. (Бүгін жиналыста өте қызық талқылау болды.), Жұмысқа барып дедлайндарды аяқтау керек. (Жұмысқа барып шұғыл тапсырмаларды аяқтау керек.).*

. Әлеуметтік желі арқылы шет тілдік сөздердің тілімізге енуі өзекті лингвистикалық мәселе, себебі, қазақ тілінің заңдылықтарының бұзылуы, тілдік нормалардан ауытқу, терминдерді стандарттаудың мәселесі, тілдегі кірме сөздердің санының көптігінен гибрид тіл пайда болып, қазақ тілінің ұмытылуына алып келуі сияқты мәселелер туындауы мүмкін. Жалпы, жаңа ұғымдар мен құбылыстардың тілде баламасы болмаған жағдайда ғана шет тіліндегі сөзді ана тіліне икемдеу – реципиент тілдің лексикалық байлығын кеңейтіп, оның дамуына әсер етеді (Виноградов В., 1994, 124 б.). Жаһандану мен ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы жазбаша коммуникацияның тілдік нормаларына айтарлықтай өзгерістер енгізді. Әлеуметтік медиа платформаларының жаһандық қолжетімділігі әртүрлі қауымдастықтардағы тілдік ерекшеліктердің жойылуына немесе біріздендірілуіне ықпал етіп, жаңа тілдік нормалардың қалыптасуына себеп болуы мүмкін (Emine Кош, N., 2022, 31 б.). Бұл үрдіс жаһандану мен тілдік әртүрлілікті сақтау арасындағы күрделі тепе-теңдікті сақтауды талап етеді. Қазақ интернет-коммуникациясында дәстүрлі

жазба тіл мен ауызекі сөйлеу нормаларының араласуы нәтижесінде жаңа гибриді тілдік стиль қалыптасты. Бұл құбылыстың негізгі белгілері – сөйлемдердің ықшамдалуы, графикалық символдар мен эмодзилердің кеңінен қолданылуы, орфографиялық және пунктуациялық нормалардың сақталмауы, сондай-ақ көптілділіктің артуы. Интернет қолданушылары ойын жылдам әрі тиімді жеткізу үшін сөйлем құрылымдарын ықшамдап, көмекші сөздерді алып тастайды, ал эмоцияларын графикалық белгілермен толықтырады. Сонымен қатар, көптілділік құбылысы қазақ, орыс, ағылшын тілдерінің араласуына ықпал етіп, сөздерді бір тілден екінші тілге бейімдеу үрдісін күшейтті.

Қорытынды

Қорытындылай келе, жаһандану үдерісінің және әлеуметтік желіні жаппай қолданудың қазақ тіліне тигізетін ықпалы екіұшты, себебі, бір жағынан, интернет-коммуникация тілдік икемділікті арттырып, жаңа технологияларға бейімделуге мүмкіндік береді, ақпарат алмасуды жылдамдатады және коммуникацияның қолжетімділігін кеңейтеді. Екінші жағынан, бұл үдерістер дәстүрлі жазба нормалардың бұзылуына, көптілділіктің әсерінен қазақ тіліндегі сөйлем құрылымының өзгеруіне, орфографиялық және пунктуациялық нормалардың сақталмауына әкелуі мүмкін. Әсіресе жастар арасында қысқартылған сөздер мен сленгтің кең таралуы әдеби тіл нормаларының әлсіреуіне ықпал етуі ықтимал. Сондықтан тілдік өзгерістерді бақылап, қазақ тілінің табиғи дамуын сақтай отырып, оны жаңа технологиялық ортаға бейімдеудің тиімді жолдарын қарастыру қажет.

Әдебиеттер:

1. Иванова М.В., Клушина Н.Ю. Русский язык в современном интернет пространстве: динамические процессы и тенденции развития // *Russian Language Studies*. – 2021. – Т. 19(4). – С. 367–382. – DOI: 10.22363/2618-8163-2021-19-4-367-382
2. Копыл В.И. Общение в Интернете / В.И. Копыл. – Москва: АСТ, 2015. – 48 с.
3. Космарская И.В. Формирование строевых элементов письменной интернет-речи (на материале смайлика и эмодзи) // *Вестник МГЛУ. Гуманитарные науки*. – 2021. – № 3 (845). – С. 110–121. – DOI: 10.52070/2542-2197_2021_3_845_110
4. Максименко Е.В. Воздействие новых информационных технологий на современный язык: системно-языковая и Культурно-речевая проблематика [Электронный ресурс] / Е.В. Максименко // *ИСОМ*. – 2017. – №3-1. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vozdeystvie-novykh-informatsionnyh-tehnologiy-na-sovremennyy-yazyk-sistemno-yazykovaya-i-kulturno-rechevaya-problematika> (дата обращения: 31.01.2025).
5. Салқынбай А.Б., Сарсенбай Ж.А. Әлеуметтік желідегі тілдік қолданыстар: норма және узус // *Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы*. “Филология ғылымдары” сериясы. – 2023. – № 3(70). – Б. 213–231.
6. Смағұлова Г.Н., Айтжанова Г.Д. Медиамәтіндерден енген шеттілдік жаңа сөздердің қазіргі қолданыс сипаты // *Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ хабаршысы*. “Филология ғылымдары” сериясы. – 2022. – № 1(64). – Б. 213–227.
7. Сон Л.П. Метаязык интернет-коммуникации: проблема заимствований (на материале испанского и русского публицистического текста) // *Известия Саратовского университета. Сер. Филология. Журналистика*. – 2013. – С. 25–31.
8. Сүлейменова Э.Д., Авакова Р.А., Мәдиева Г.Б. Қазақ тілі лексикалық қорындағы шетел сөздер // *ҚазМУ хабаршысы. Филология сериясы*. – 2000. – № 37. – Б. 112–113.
9. Виноградова Т.Ю. Специфика общения в интернете // *Русская и сопоставительная филология*. – 2009. – С. 63–67.
10. Виноградов В. Лексикология испанского языка / В. Виноградов. – М., 1994. – 124 с.
11. Anderson B. Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism. – Revised edn. – New York: Verso, 1991.
12. Antony S., Tramboo I.A. Digital metamorphosis: Unraveling the evolution of global language in the technological culture // *International Journal of English Language and Literature Studies*. – 2023. – Vol. 12(4). – P. 358–373.
13. Crystal D. Language and the internet. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006. – <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511487002>

14. Koç E. *Digital culture and language* // *International Journal of Arts, Humanities & Social Science*. – 2022. – Vol. 3(3). – P. 31–36.
15. Oliinyk L., Romaniuk N., Kuznetsova H., Horbenko I., Senchylo-Tatlilioglu N. *The impact of digital and internet technologies on language development* // *Eduweb*. – 2022. – Vol. 16(1). – P. 41–54.